

Błażej Szefliński

Chronologia życia Stefana Nemanji : Próba uporządkowania

Roczniki Historyczne 80, 95-110

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BLAŻEJ SZEFLIŃSKI (Łódź)

Chronologia życia Stefana Nemanji Próba uporządkowania

Chronologia życia wielkiego żupana Serbii Stefana Nemanji jest jednym z trudniejszych zagadnień serbskiego średniowiecza. Jednocześnie jest to temat, na który napisano już wiele prac¹. Zaczęto go badać już ponad 130 lat temu² i do tej pory nie osiągnięto rezultatów, z którymi mogłaby się bez istotnych zastrzeżeń zgodzić większość mediewistów. Przyczyną takiego stanu jest sprzeczność pomiędzy przesłankami źródłowymi, jakimi dysponujemy. Analiza dotychczasowych opracowań tematu skłania do wniosku, że w wielu przypadkach poszczególni autorzy odrzucają jedne przesłanki i przyjmują inne jako prawdziwe bez głębszego uzasadnienia, według własnego uznania. Z tego powodu zamierzam przyjrzeć się dokładnie informacjom przekazanych przez synów Nemanji (Stefana i Sawę) i spróbować sformułować wnioski na podstawie ich metodycznej analizy³. Wybór źródeł napisanych przez

¹ Nowsze prace poświęcone temu zagadnieniu to: Р. Новаковић, Један покушај тумачења Савиних хронолошких података у Житију св. Симеона, Историјски гласник (dalej cyt.: ИГ) 1955, nr 3-4, s. 79-122 (tam też przegląd starszej literatury); те н ђ е, Кад се родио и кад је почео да влада Стеван Немања, ИГ 1958, nr 3-4, s. 165-192; те н ђ е, О датуму и разлозима Немањиног силаска с престола, Зборник радова Византолошког института (dalej cyt.: ЗРВИ) 11, 1968, s. 129-139; те н ђ е, Један прилог хронологији Немањина живота, ИГ 1969, nr 2, s. 63-65; те н ђ е, Четири хронолошка питања из Немањиног живота, Хиландарски зборник (dalej cyt.: ХЗ) 2, 1971, s. 19-30; Ф. Баришић, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, ХЗ 2, 1971, s. 31-58; С. Пириватрић, Прилог хронологији почетка Немањине власти, ЗРВИ 29-30, 1991, s. 125-135. Р. Петровић, Покушај утврђивања тачне године абдикације Великог жупана Стевана Немање, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини 31, 2001, s. 381-390; М. Аглагић, Прилог покушају утврђивања најважнијих година у хронологији Немањиног живота, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини 32, 2002, s. 423-433 (tam też niepełny przegląd wcześniejszej literatury). Kwestie chronologii bywały poruszane ponadto przy okazji rozważań nad pochodzeniem Nemanji.

² С. Пириватрић, Прилог, s. 125, przyp. 1, za pierwszą rozprawę poświęconą temu zagadnieniu uznał następujący artykuł: И. Павловић, Хронолошке белешке Св. Саве о Стефану Немањи, Гласник Српског ученог друштва 47, 1879, s. 276-303. Tematyką tą interesowano się jednak już wcześniej – П. Поповић, О хронологији у делима Св. Саве, w: те н ђ е, Сабрана дела, т. II: Стара српска књижевност, Београд 2001, s. 24-25, wskazał kilka prac z lat 1865-1878, poruszających kwestię dat w dziełach Sawy. Najstarsza z nich to: К. Николajeвић, Критичка покушења, Србски летопис (= Летопис Матице српске) 110, 1865, s. 71-73.

³ Ponieważ jakość przesłanek jest przez poszczególnych badaczy oceniana bardzo rozmaicie, uważam za właściwe posłużenie się analizą ilościową.

akurat te dwie osoby nie jest przypadkowy. Po pierwsze, to właśnie spod ich piór wyszły najwcześniejsze biografie Stefana Nemanji, a po drugie, jako jego synowie niewątpliwie byli bardzo dobrze poinformowani. Dlatego też sądzę, że nie będzie błędem przyjęcie na potrzeby niniejszej analizy wstępnego założenia, iż obaj autorzy są jednakowo wiarygodni [z1]⁴. Oczywiście nie ograniczam się jedynie do tych źródeł – wykorzystam także inne, o ile będą pomocne w rozstrzygnięciu niejasności albo w wyeliminowaniu jakiejś pomyłki lub sprzeczności, a jednocześnie będą nie mniej wiarygodne od zachowanych odpisów dzieł Sawy i Stefana⁵. Pod uwagę nie będę brać danych dotyczących ostatnich dni życia Nemanji, gdyż nie mam w kwestii chronologii jego choroby nic do dodania ponad to, co zostało już dotychczas ustalone⁶.

Ponieważ synowie Nemanji mieli mniej więcej taki sam dostęp do informacji z pierwszej ręki, uważam za metodologicznie uzasadniony następujący sposób analizy:

I. Wypisanie z Typikonu chilendarskiego (autorstwa Sawy) i z żywotów św. Symeona (tj. z hagiografii Nemanji) danych dotyczących chronologii życia głównego bohatera, przy czym każda informacja traktowana będzie jako osobna przesłanka.

II. Przedstawienie informacji dotyczących chronologii życia Nemanji pochodzących z innych bliskich wydarzeniom źródeł.

III. Rekonstruowanie na podstawie danych z dzieł Sawy scenariusza wydarzeń, który do uzyskania spójności wymaga przyjęcia najmniejszej liczby założeń (odrzućcenia lub korekty jakiejś przesłanki)⁷.

IV. Dołączenie przesłanek pochodzących od Stefana i dalsze ustalanie najbardziej prawdopodobnego (czyli wymagającego najmniejszej liczby założeń) scenariusza wydarzeń.

I.

W Żywocie św. Symeona autorstwa Sawy Nemanjicia⁸ zapisane są następujące dane na temat życia Nemanji:

(1) „władztwo jego było 37 lat bezpieczne i całe, i przez nikogo nienaruszone” (s. 150).

⁴ W celu zachowania przejrzystości, gdzie i jakie założenie jest przyjmowane, każde z nich oznaczam jako [z1], [z2], [z3] itd.

⁵ Typikon chilendarski znany jest ze stosunkowo licznych odpisów. Najstarsze z nich datuje się: jeden nie w pełni zachowany rękopis na początek XIII w., a trzy inne na drugą połowę XIV w. (Т. Јовановић, Свети Сава, w: Свети Сава, Сабрана дела, Београд 1998, s. XVIII). Żywot św. Symeona autorstwa Sawy zachowany jest w dwóch rękopisach, datowanych odpowiednio na 1619 i 1760 r. (Н. Синдик, Поговор, w: Студенички типик – Цароставник манастира Студенице, Београд 1992, s. 402-403). O datacji rękopisów Żywota św. Symeona pióra Stefana zob. niżej, przyp. 11.

⁶ Zob. С. Мандић, Царски чин Стефана Немање: чињенице и претпоставке о српском средњовековљу, Београд 1990, s. 25-52.

⁷ Wydaje się logiczne, że Sawa chciał przedstawić spójny obraz rzeczywistości, a niespójności wkradły się na skutek omyłek kopistów lub ewentualnie samego autora. W związku z tym przed konfrontacją przekazów obu autorów uzasadnione jest usunięcie niespójności z wersji wydarzeń zapisanej w dziełach Sawy.

⁸ Wszystkie cytaty za wydaniem: Свети Сава, Сабрана дела, z podaniem odpowiedniego numeru strony. Liczby, zapisane w tekście oryginalnym nie w pełnym brzmieniu, ale za pomocą pojedynczych liter o wartości liczbowej, oddaje cyframi arabskimi.

- (2) „Minęły wszak czasy liczne panowania jego – 37 lat” (s. 152).
- (3) „Gdy dopełniło się 37 lat [rządów Nemanji] w jego państwie” (s. 154).
- (4) „I przez wszystkie 38 lat twoich [tj. twojego panowania] byliśmy bezpieczni i syci, i innego pana i ojca nie znaleźliśmy oprócz ciebie, władco nasz” (s. 158).
- (5) „I nadane mu zostało imię pana Symeona, miesiąca marca dnia 25, w święto Zwiastowania, roku 6703 [tj. 1195]” (s. 164).
- (6) „Wszystko to błogosławiony ten starzec⁹ wypełniwszy, spędził w tym naszym monasterze [tj. studenickim] 2 lata” (s. 166).
- (7) „I odszedł stąd na Świętą Górę [tj. na Atos], miesiąca października 8 dnia, roku 6706 [tj. 1197]” (s. 168).
- (8) „A on, błogosławiony, dotarł na Świętą Górę, miesiąca listopada 2 dnia” (s. 168).
- (9) „I spędził tu [pewien] krótki czas” (s. 168).
- (10) „I spędził ze mną czcigodny ojciec nasz na Świętej Górze rok i 5 miesięcy” (s. 170).
- (11) „I innego, większego wysiłku się podjął i zadał trud starości swojej. – I wszystko wszak, aby monasterowi i mieszkającym w nim starczyło, urządziwszy, spędził tu [tj. w Chilandarze] 8 miesięcy” (s. 172).
- (12) „Narodziny jego miały miejsce w Zecie nad Ribnicą i tam otrzymał święty chrzest” (s. 188).
- (13) „Gdy zostało przyniesione niemowlę, to tutaj wziął je biskup cerkwi świętych Apostołów i pomodliwszy się nad niemowlęciem, mirrą je pomazał, i [tak Nemanja] drugi chrzest otrzymał” (s. 188).
- (14) „A od urodzenia jego [upłynęło] 40 i 6 lat i naraz z Bożej woli otrzymał władztwo” (s. 188).
- (15) „I spędził w swym władztwie 30 i 7 lat i tu naraz przyjął święty stan anielski, i przeżył w tym stanie 3 lata” (s. 188).
- (16) „I całego życia jego było 86 lat” (s. 188).
- (17) „A przejście błogosławionego ojca i ktitora [tj. fundatora] pana Symeona było w roku 6708 [tj. 1200], miesiąca lutego w dzień 13, przeszedł do wiecznego szczęścia” (s. 188).

W Typikonie chilendarskim znajdujemy poniższe informacje:

- (18) „Na tę przyszedł pustynię [tj. na Atos] miesiąca listopada, 2 dnia, roku 6700 i 6 [tj. 1197]” (s. 26).
- (19) „I wyprosił u cesarza miejsce to puste, i zabrał mnie grzesznego z Watopedi, i na miejsce to [tj. do Chilandaru] przesiedliwszy się, spędził nieco czasu ze mną. A wielkie i nadprzyrodzone umartwienia przeszedłszy, miesiący 8 spędziwszy, do wiecznego błogosławieństwa przeniósł się” (s. 26).
- (20) „Roku 6708 [tj. 1200], miesiąca lutego, 13 dnia, do wiecznego przeniósł się błogosławieństwa ojciec nasz Symeon” (s. 28).

W Żywocie św. Symeona autorstwa Stefana Nemanjicia zapisane są następujące dane¹⁰:

⁹ O określeniach wieku zob. niżej, rozdz. IV.

¹⁰ Cytaty za: Т. Јовановић, Житије Светог Симеона Стефана Првовенчаног према репису средине XV века, Археографски прилози (dalej cyt.: АП) 33, 2011-2012, s. 103-192.

- (21) „Słyszałem, że był wielki zamęt w tej części serbskiej ziemi [tj. w Raszce] i w Dioklecji, i Dalmacji, i Trawunii i że wygnany został rodzic jego [tj. Nemanji] z zawiści diabelskiej przez braci, a on z ich buntu uszedł do miejsca narodzin swoich zwanego Dioklecja” (s. 133).
- (22) „I – – rodzi i to święte dziecko” (s. 133).
- (23) „W miejscu zwanym Ribnica w świątyni – – Bogurodzicy, ponieważ w ziemi tej byli łaćnińscy kapłani, godziło się, że z woli Bożej [Nemanja] i łaćniński przyjął chrzest”¹¹.
- (24) „A gdy powrócił ojciec jego na miejsce stołeczne, ponownie godziło się, że [Nemanja] przyjął chrzest z ręki arcykapłana [tj. biskupa], pośród serbskiej ziemi, w [świątyni] świętych – – apostołów Piotra i Pawła” (s. 134)¹².
- (25) „A gdy dorósł do wieku chłopięcego, otrzymał część ojcowizny swojej, mianowicie: Toplicę i Ibar, i Rasinę oraz [ziemię] zwaną Reki” (s. 134).
- (26) „A gdy – – cesarz Manuel z miasta Konstantyna – – przybliżył się do ziemi niszewskiej, chcąc go zobaczyć, posłał poń [tj. po Nemanję], by przybył na widzenie. – – A gdy go [cesarz] ujrzał, – – zadziwiwszy się mądrością młodzieńca, godnością władcy¹³ go obdarzył i rozmaitymi darami. I oddzieliwszy od swoich ziem, dał mu [ziemię] zwaną Głuboczyca” (s. 135).
- (27) „I [tak Nemanja] żył – –, dopóki nie nadeszła żarliwość diabelska i nie zapłonął wąż swoją złością, ponieważ porozumiał się [wąż] z najstarszym z braci jego, który wtedy władał tą serbską ziemią i [który] wezwawszy tego pełnego mądrości i świętego męża, schwytał go i skuwszy mu kajdanami ręce i nogi, wrzucił go do jaskini kamienistej” (s. 137).
- (28) „Władyka przemiłosierny ręką swoją silną i myślą wysoką wyciągnie z kamienistej jaskini, wprowadzi go na tron ojcowizny jego i podniesie go jako władcę dla całego świata” (s. 138).
- (29) „I przegnał, i rozrzucił wtedy ten święty wrogów swoich po ziemiach inno-plemieńców. I zło ich bezprawia, i myśli swoje niegodziwe urzeczywistnili za namową szatańską w greckim cesarstwie – –. I najawwszy greckich żołnierzy, Franków i Turków, i inne narody, przyszli [napaść] na świętego – – na miejsce zwane Pantino. – – I [Nemanja] doprowadził tu do bitwy. Jeden z występnych braci jego skończył utopiony przez wody” (s. 140-141).
- (30) „Wezwał do siebie małżonkę swoją i synów swoich, i arcykapłana swojego¹⁴ imieniem Kalinik, i starszyzną, i knezów ziemi swojej – – i wstawszy z tronu

¹¹ Tłumacząc tekst zrekonstruowany przez Љ. Јухас, Прилог тумачењу једног места у Стефановом Житију Светог Симеона, АП 3, 1981, s. 129, na podstawie analizy różnic pomiędzy rękopisem paryskim z lat dwudziestych XIV w. a kodeksem Nikona Jerozolimskiego (Gorički zbornik) z 1441/1442 r. Niedawno odkryty, trzeci rękopis – sofijski, datowany na połowę XV w. – nie wnosi do sprawy nic nowego, gdyż powtarza tylko lekcję z kodeksu Nikona (Т. Јовановић, Житије Светог Симеона, s. 133-134).

¹² Zob. В. Ћоровић, Житије Симеона Немање од Стевана Првовенчаного, w: Светосавски зборник, t. II, Београд 1939, s. 18-19.

¹³ W tym miejscu przyjmuję tłumaczenie zgodne z interpretacją, jaką zaprezentował М. Благојевић, Велики кнез и земаљски кнез, ЗРВИ 41, 2004, s. 297-298. Zwolennicy odmiennego stanowiska – że Nemanja otrzymał bizantyński tytuł dworski – nie przedstawiają żadnych argumentów, a jedynie swoje przypuszczenia.

¹⁴ Mowa o „nadwornym” biskupie rezydującym w stolicy, Rasie.

- swojego, przekazał mu [tj. Stefanowi] go ze wszelkim błogosławieństwem. – – I przyjął z czią z ręki jego [tj. Kalinika] anielski i apostołski stan, [uczynił to] wraz z przyłączoną mu przez Boga małżonką swoją. I przyjął mnisze imię Symeon, a wielce czcigodnej nadał imię Anastazji” (s. 154-155).
- (31) „I udał się do [monasteru] przeświętej Bogurodzicy – – w Studenicy. I pozostał tu” (s. 155).
- (32) „Po tym znalazłszy miejsce puste, zwane Chilandar – – , posłał święty i wielce czcigodny ten starzec – – do swego syna, którego zostawił w ojczyźnie” (s. 158).
- (33) „I spędziwszy czas liczny na swoim miejscu [tj. w Chilandarze], dopóki nie było wolą tego, który zbudował ciała ludzkie – – , przeprowadzić [na tamten świat] po trzykroć błogosławionego starca” (s. 166).
- (34) „A po trzykroć błogosławiony śpiewał z nimi [tj. z aniołami] na oczach wszystkich [mnichów]. I tak chwalebnie oddał ducha swojego w ręce Pańskie” (s. 169).

II.

W przywileju cesarza Aleksego III Angelosa dla monasteru chilendarskiego z czerwca 1199 r. Stefana Nemanję określa się jako osobę nieżyjącą. Dokument ten, w odróżnieniu od dzieł Sawy, zachował się w oryginale i stanowi niepodważalny dowód, że Stefan Nemanja zmarł przed czerwcem 1199 r. Z kolei wcześniejsza, również zachowana w oryginale, bulla cesarska z czerwca 1198 r. skierowana była do Nemanji i Sawy. Konkluzja może być tylko jedna – ten pierwszy zmarł pomiędzy wystawieniem wspomnianych dokumentów¹⁵.

¹⁵ Actes de Chilandar, t. I: Des origines à 1319, wyd. M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Paris 1998, s. 104-117; Ф. Б а р и ш и ћ, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, ХЗ 2, 1971, s. 36-40. Tę ostatnią rozprawę – w której autor ustalili, że znane wcześniej egzemplarze przywilejów cesarskich są w rzeczywistości oryginałami, a nie kopiami, oraz wskazał właściwe rozumienie określającego Nemanję greckiego słowa *εκεῖνος* – trzeba uznać za przełomową, gdyż od czasu D. Anastasijevicia (Д. А н а с т а с и ј е в и ћ, Година смрти Немањине, Глас Српске краљевске академије 86, 1911, s. 135-140; т е н ђ е, Још о години смрти Немањине, тамże 92, 1913, s. 63-109) niemal wszyscy historycy serbscy jako datę śmierci Nemanji przyjmowali 1200 r., co zgodnie z ustaleniami Barišicia poprawić należy na 1199 r. Z niewiadomych przyczyn w literaturze polskiej powtarza się wciąż rok 1200: W. S w o b o d a, Nemanja Stefan, w: Mały słownik kultury dawnych Słowian, Warszawa 1972, s. 256; T. W a s i l e w s k i, Stefan Nemanja, w: Słownik starożytności słowiańskich, t. V, Wrocław 1975, s. 414-415; W. F e l c z a k, T. W a s i l e w s k i, Historia Jugosławii, Wrocław 1985, s. 109; J. L e ś n y, Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów: (połowa XI – koniec XII wieku), Wrocław 1989, s. 227; L. P o d h o r o d e c k i, Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji, Warszawa 2000, s. 40; J. K ł o c z o w s k i, Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza, Warszawa 2003, s. 284; K. S t e p a n, Stefan Nemanja, w: M. Hertmanowicz-Brzoza, K. Stepan, Słownik władców świata, Kraków 2005, s. 535; W. S w o b o d a, Stefan Nemanja, w: Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu, t. I, Warszawa 2008, s. 599-600. Jedynie w dwóch publikacjach znalazłem poprawną datę 1199: T. W a s i l e w s k i, Okres wspólnoty pierwotnej i feudalizmu, w: J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, Historia Słowian południowych i zachodnich, Warszawa 1988, s. 97; I. C z a m a n ś k a, Stefan Nemanja (św. Symeon), w: Słownik władców Europy średniowiecznej, Poznań 1998, s. 342.

Z Historii Niketasa Choniatesa wynika, że w 1165 r. cesarz Manuel Komnen zjął z tronu wielkożupańskiego Desę¹⁶. Źródła nie informują, kto został wtedy wielkim żupanem ani jak długo utrzymał się na tronie¹⁷. Nowym władcą nie mógł być jednak Nemanja, ponieważ: 1) Choniates zapisał, że ten władzę zdobył zbrojnie, zrzucając przy tym kogoś z tronu¹⁸, co się uzupełnia z wymienionymi wyżej przesłankami 27-29; 2) wydaje się logiczne, że cesarz, pozbawiając Desę urzędu, jednocześnie wyznaczył nowego wielkiego żupana. Nemanja zatem nie został wielkim żupanem bezpośrednio po Desie. Pierwsza wzmianka w źródłach (konkretnie u Choniatesa) o Nemanji jako o wielkim żupanie dotyczy wydarzeń datowanych na 1168 r.¹⁹ Przejął wobec tego władzę wielkożupańską najwcześniej w 1165, a najpóźniej w 1168 r.²⁰

Na ścianie kościoła Św. Łukasza w Kotorze znajduje się inskrypcja informująca, że świątynia została wzniesiona w 1195 r. od wcielenia Chrystusa, w czasie indykcji trzynastej *sub tempore d(omi)ni Nemanie magni iupani et filii sui Velcanni*²¹. Indykcja trzynasta obejmowała okres od 1 IX 1194 do 31 VIII 1195 r., a rok 1195 od wcielenia Chrystusa, w zależności od zastosowanej odmiany stylu Zwiastowania, oznacza albo okres od 25 III 1194 do 24 III 1195 r., albo od 25 III 1195 do 24 III 1196 r. W związku z tym z inskrypcji wynika, że Nemanja zasiadał na tronie jeszcze 1 IX 1194, a może i nawet 25 III 1195 r. Ponieważ do jego abdykacji doszło w marcu²², nie mogła więc mieć miejsca wcześniej niż w 1195 r.

¹⁶ Византијски извори за историју народа Југославије (dalej cyt.: ВИИИЈ), t. IV, red. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1971, s. 138-139.

¹⁷ Do niedawna sądzono, że mowa Michała z Anchialos datowana na pierwsze dni 1166 r. (przed 6 stycznia) wskazuje, że następca Desy utrzymał władzę co najmniej do końca 1165 r. (ВИИИЈ IV, s. 199-206; P. S t e p h e n s o n, Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204, Cambridge 2000, s. 267; С. П и р и в а т р и ћ, Манојло I Комнин, „царски сан” и „самодршци области српског престола”, ЗРВИ 48, 2011, s. 109). Najnowsze badania przyniosły jednak ważkie argumenty na rzecz datowania tej mowy na początek lat pięćdziesiątych XII w. (I. P o l e m i s, Notes on the Inaugural Oration of the Patriarch Michael of Anchialos, Byzantinoslavica 69, 2011, nr 1-2, s. 162-172).

¹⁸ ВИИИЈ IV, s. 147.

¹⁹ Tamże, s. 144-148.

²⁰ Latopis chilendarski podaje, że Nemanja wstąpił na tron w 24 roku panowania cesarza Manuela i 6647 r. ery konstantynopolitańskiej, czyli 1138/1139 r., a więc przed wstąpieniem Manuela na tron – dlatego poprawia się tę datę na 6674, czyli 1165/1166 r. (P. Н о в а к о в и ћ, Кад се родио и кад је почео да влада Стеван Немања?, ИГ 1958, nr 3-4, s. 186). В. F e r j a n - č i ć, w: ВИИИЈ IV, s. 204-205, przyp. 30; J. L e ś n y, Studia, s. 171; С. П и р и в а т р и ћ, Прилог хронологији, s. 130-131, przyjmowali, że mowa tu o 24 roku panowania mierzonym od dnia koronacji Manuela (8 IV 1143) i dlatego zawężali datację przejścia władzy przez Nemanję do okresu od 8 IV do 31 VIII 1166 r. Niedawno jednak ostatni z tych badaczy wycofał się z tego poglądu, wskazując, że w Bizancjum rok kalendarzowy, w którym władca wstąpił na tron, zwyczajowo liczyło się jako pierwszy (pełny) rok panowania, a więc 24 rok Manuela rozpoczął się 1 IX 1165 r. (С. П и р и в а т р и ћ, Манојло I, s. 98). Ze względu na fakt, że Latopis chilendarski jest późniejszej proveniencji (powstał w XV, a zachował w kopii z XVIII w.), nie biorę go pod uwagę.

²¹ Г. Т о м о в и ћ, Натпис на цркви светога Луке у Котору из 1195. године, w: Црква светог Луке кроз вјекове. Зборник радова, Котор 1997, s. 25-26.

²² Daty dziennej nie podaje wprost żadne źródło. Sawa zapisał jedynie datę postrzyżyn – 25 marca (Свети Сава, Сабрана дела, s. 164-165). Niemal wszyscy historycy przyjmują,

III.

Przesłanki 17 i 20 podają 13 lutego jako datę dzienną śmierci Nemanji²³. Łącząc to z cezurami wynikającymi z dokumentów cesarskich, otrzymujemy wniosek, że Nemanja zmarł w monasterze chilendarskim 13 II 1199 r. Również analiza paleograficzna pokazała, że zamiana w dziełach Sawy roku 6707 (ⲥⲱⲩⲏ ⲛ ⲗ) na 6708 (ⲥⲱⲩⲏ) mogła być spowodowana błędem kopisty [z2]²⁴.

Jak łatwo zauważyć, według przesłanek 1-3 i 15 Nemanja panował 37 lat, a według przesłanki 4 – lat 38. Bardziej prawdopodobne, że do pomyłki doszło tu w jednym przypadku, a nie w czterech. Analiza paleograficzna również wskazuje, że liczba 38 (ⲗⲏ) prawdopodobnie powstała w wyniku błędnego przepisania przez kopistę liczby 30 i 7 (ⲗ ⲛ ⲗ lub ⲗⲏⲗ)²⁵. Dodatkowym argumentem może służyć Streszczenie żywota św. Symeona datowane na koniec XV w., a więc oparte na jakimś rękopisie dzieła Sawy wcześniejszym od znanych dziś nauce²⁶; przekaz ten określa długość panowania Nemanji na 37 lat²⁷. Biorąc to wszystko pod uwagę, należy przyjąć, że tekst, do którego odwołuje się przesłanka 4, w oryginale zawierał tę samą długość panowania co przesłanki 1-3 i 15 [z3]. Dlatego też w dalszej analizie będę posługiwać się tymi przesłankami jako zbieżnymi.

Trzeba zauważyć, że dane przekazane przez Sawę są wewnątrznie sprzeczne. Mianowicie według tekstu Nemanja miał 46 lat, gdy objął panowanie, następnie władał 37 lat, po czym przeżył jeszcze okres od 25 III 1195 do 13 II 1199 r. Razem daje to 87 lat zamiast 86. Z drugiej strony Sawa napisał wprost, że jego ojciec w stanie mniszym przeżył 3 lata, a od 25 III 1195 do 13 II 1199 r. są bez mała 4 lata. Oprócz tego od 25 III 1195 do 8 X 1197 r. upłynęło ponad dwa i pół roku, czemu bliżej do trzech lat niż dwóch podanych w przesłance 6. Ponadto sprzeczność wiąże się również z przesłanką 10, wedle której Nemanja miał spędzić na górze Atos z Sawą rok i 5 miesięcy, a datyienne (2 XI 1197 i 13 II 1199) wskazują, że upłynął rok, 3 miesiące i 11 dni.

że zarówno abdykacja, jak i postrzyżyny miały miejsce w tym właśnie dniu. R. Novaković wskazał jednak, że ze względu na długość trwania obu ceremonii jest mało prawdopodobne, aby odbyły się one jednego dnia. Dlatego też, kierując się informacją z późniejszego o ok. 80 lat Żywota św. Sawy pióra Teodozego Chilendarskiego, że postrzyżyny nastąpiły nazajutrz po abdykacji, datował ją na 24 marca (Р. Н о в а к о в и ћ, О д а т у м у, s. 131-134). Z kolei J. F i n e Jr, *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1994, s. 38, datował abdykację na 23 lub 24 marca. Fakt, że u Stefana Nemanjicia abdykacja i postrzyżyny następują bezpośrednio po sobie (przesłanka 30), nie jest rozstrzygający, gdyż temu autorowi zdarzały się skróty czasowe – jako zdarzenia bezpośrednio następujące po sobie potrafił przedstawić nawet fakty odległe o kilka lat.

²³ Pamiętać również trzeba, że datyienne śmierci były dla ludzi średniowiecza wyjątkowo ważne z powodów religijnych, więc o pomyłce w tej kwestii nie może być mowy.

²⁴ Ф. Б а р и ш и ћ, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, ХЗ 2, 1971, s. 55, przyp. 63.

²⁵ Tamże, s. 55, przyp. 63.

²⁶ Zob. wyżej, przyp. 5.

²⁷ П. П о п о в и ћ, О хронологији, s. 37-38.

W związku z tym trzeba rozważyć dwie kwestie: jakim stylem posługiwał się Sawa (wrześniowym²⁸ czy marcowym²⁹) oraz w jaki sposób liczył lata. Za punkt wyjścia obliczeń najbezpieczniej przyjmując najpewniejszą datę dotyczącą Nemanji – śmierć 13 II 1199 r. Do rozważenia jest 12 wariantów³⁰:

1) Styl wrześniowy i tradycyjny średniowieczny sposób liczenia lat, wedle którego zarówno rok kalendarzowy, w którym obliczany okres się rozpoczynał, jak i ten, w którym się kończył, liczono jako pełne lata. Zgodnie z przesłanką 5 Nemanja abdykowałby w 1195 r. Trzy (ṛ) lata z przesłanki 15 trzeba by skorygować na pięć (ṛ) lat [z4], a pobyt w Studenicy z dwóch (ṛ) na cztery (ḍ) lata [z5]. Z przesłanek 1-4 i 14-15 wynikałoby, że Nemanja objął panowanie w 6667 r. (między 1 IX 1158 a 31 VIII 1159 r.) oraz że urodził się w 6622 r. (między 1 IX 1113 a 31 VIII 1114 r.). Także przesłanka 16 wskazuje na narodziny w 6622 r. Natomiast w myśl przesłanek 11 i 19 pobyt w Chilandarze rozpocząłby się w lipcu 1198 r.

2) Styl marcowy³¹ i tradycyjny średniowieczny sposób liczenia lat. Abdykacja nastąpiłaby w 1196 r., gdyż 3 lata z przesłanki 15 trwałyby od 25 III 6705 do 13 II 6707 r. ery konstantynopolitańskiej. W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 z 6703 (ṣṽṛṛ) na 6705 (ṣṽṛṛ) [z6]. Idąc dalej, otrzymujemy, że Nemanja wstąpił na tron w 6669 r. (między 1/25 III 1160 a 28 II / 24 III 1161)³² oraz że urodził się w 6624 r. (między 1/25 III 1115 a 29 II / 24 III 1116)³³. Z drugiej strony zgodnie z przesłanką 16 powinien się urodzić w 6622 r. W celu uzyskania zgodności konieczne staje się skorygowanie przesłanki 14 lub 16 [z7]. Natomiast dwuletni pobyt w Studenicy trwałby od końcówki marca³⁴ 1196 do 8 X 1197 r. Z kolei 8 miesięcy z przesłanek 11 i 19 rozpoczęłoby się w lipcu 1198 r.

²⁸ Od czasów pracy R. Novakovicia, który wskazał, że w świecie bizantyńskim styl styczniowy nie był używany, w rozważaniach na temat chronologii życia Nemanji stosuje się styl wrześniowy (P. Н о в а к о в и ћ, Кад се родио и кад је почео да влада Стеван Немања?, ИГ 1958, nr 3-4, s. 173 n.).

²⁹ W niniejszej analizie postanowiłem wziąć pod uwagę także możliwość posługiwania się przez Sawę stylem marcowym, co sugerował В. М о ш и н, Правни списи светог Сава, w: Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, s. 109-110. Pod wpływem weneckim był wówczas używany na wschodnim wybrzeżu Adriatyku, także na serbskim odcinku. Z kolei w Serbii kontynentalnej posługiwanie się stylem marcowym jest dobrze poświadczone dla pierwszej połowy XIV w., na Rusi był w powszechnym użytku do XV w., a w Bułgarii stosowano go w czasach pierwszego carstwa, a niekiedy też w XIII i XIV w. (В. М о ш и н, Мартовско датирање, ИГ 1951, nr 1-2, s. 20-21, 33-54; т е н з е, О периодизацији руско-јужнославенских књижевних веца, Слово 11-12, 1962, s. 86-89; Т. В а с и л е с к и, Bizancjum i Słowianie w IX wieku. Studia z dziejów stosunków politycznych i kulturalnych, Warszawa 1972, s. 142).

³⁰ Żeby nie przedłużać wyводу ponad miarę, w obrębie każdego wariantu opisuję tylko kombinację wymagającą najmniejszej liczby założeń.

³¹ Tu i dalej rozważam wyłącznie styl pizański, gdyż przy florenckim przesłanki 7 i 18 wskazywałyby na jesień 1198 r., kiedy to Nemanja już otrzymał od cesarza pozwolenie na odbudowę Chilandaru i zamieszkał w nim, i tym samym każda z nich wymagałaby korekty.

³² Lub w 6668 r. (między 25 III 1159 a 24 III 1160), jeśli abdykacja nastąpiła przed 25 marca.

³³ Lub w 6623 r. (między 25 III 1114 a 24 III 1115), jeśli abdykacja nastąpiła przed 25 marca.

³⁴ Sądzi się, że abdykacja Nemanji i jego postrzyżyny miały miejsce w cerkwi Św.Św. Piotra i Pawła w Rasie. Rzetelne omówienie podstawy źródłowej tego poglądu daje J. К а л и ћ,

3) Styl wrześniowy i lata liczone arytmetycznie, zaokrąglane zawsze w górę. Nemanja abdykowałby w 1196 r. – 3 lata z przesłanki 15 trwałyby od 25 III 6704 do 13 II 6707 r. W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 z 6703 (\overline{svr}) na 6704 (\overline{svrA}) [z8]. Wedle przesłanki 16 Nemanja powinien się urodzić między 13 II 1113 a 12 II 1114 r. Gdy się do powyższego dołączy przesłanki 1-4 i 14-15, otrzymujemy, że Nemanja rozpoczął rządy pomiędzy marcem 1159 a 12 II 1160 r. Dwuletni pobyt w Studenicy trwałby od końcówki marca 1196 do 8 X 1197 r., czyli nieco ponad półtora roku – w zaokrągleniu dwa lata. Natomiast w Chilandarze Nemanja zamieszkałby pomiędzy 13 VI a 12 VII 1198 r.

4) Styl marcowy i lata liczone arytmetycznie, zaokrąglane zawsze w górę. Abdykacja nastąpiłaby w 1196 r., gdyż 3 lata z przesłanki 15 trwałyby od 25 III 6705 do 13 II 6707 r. W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 na 6705 [z9]. Zgodnie z przesłanką 16 Nemanja powinien się urodzić między 13 II 1113 a 12 II 1114 r. Następnie z przesłanek 1-4 i 14-15 wynikałoby, że rządy Nemanji zaczęły się pomiędzy marcem 1159 a 12 II 1160 r. Dwuletni pobyt w Studenicy trwałby od końcówki marca 1196 do 8 X 1197 r., czyli w zaokrągleniu dwa lata. Natomiast do Chilandaru Nemanja przeniósłby się między 13 VI a 12 VII 1198 r.

5) Styl wrześniowy i lata liczone arytmetycznie, części większe lub równe połowie zaokrąglane w górę, a mniejsze w dół. Abdykacja miałaby miejsce w 1196 r. (3 lata z przesłanki 15 trwałyby od marca 6704 do lutego 6707 r.). W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 na 6704 [z10]. Według przesłanki 16 Nemanja urodził się między 14 VIII 1112 a 13 VIII 1113 r. Dalej otrzymujemy, że Nemanja został władcą między wrześniem 1158 a wrześniem 1159 r. Dwuletni pobyt w Studenicy trwałby od końcówki marca 1196 do 8 X 1197 r., czyli nieco ponad półtora roku – w zaokrągleniu 2 lata. Do Chilandaru Nemanja przeniósł się między 29 V a 28 VI 1198 r.

6) Styl marcowy i lata liczone arytmetycznie, części większe lub równe połowie zaokrąglane w górę, a mniejsze w dół. W tym wariantcie 3 lata z przesłanki 15 trwałyby od 25 III 6705 do 13 II 6707 r., więc Nemanja abdykowałby w 1196 r. W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 na 6705 [z11]. W myśl przesłanki 16 Nemanja przyszedł na świat między 14 VIII 1112 a 13 VIII 1113 r. Z przesłanek 1-4 i 14-15 wynikałoby, że Nemanja objął panowanie między wrześniem 1158 a wrześniem 1159 r. Dwuletni pobyt w Studenicy trwałby od końcówki marca 1196 do 8 X 1197 r., czyli nieco ponad półtora roku – w zaokrągleniu 2 lata. Do Chilandaru Nemanja przeniósł się między 29 V a 28 VI 1198 r.

7) Styl wrześniowy i lata liczone arytmetycznie i zaokrąglane w dół. W tym wariantcie przesłanki 5 i 15 nie kolidują ze sobą. Nemanja abdykowałby w 1195 r. Z przesłanek 1-4 i 15 otrzymujemy, że Nemanja rozpoczął rządy pomiędzy marcem 1157 a marcem 1158 r., a z przesłanki 16 – że urodził się między 14 II 1112 a 13 II 1113 r. Przesłanek 14 lub 16 nie trzeba korygować, tylko jeśli Nemanja urodził się nie wcześniej niż 14 II, a najpóźniej 25 III 1112 r. i został władcą w okresie od

Престо Стефана Немање, w: таж, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, s. 176-177. W związku z tym Lj. Maksimović zauważył, że Nemanja mógł do Studenicy dotrzeć „dopiero jakiś dzień później” (Јб. Ма к с и м о в и ћ, О години преноса Немањиних моштију у Србији, ЗРВИ 24-25, 1986, s. 439, przyp. 12-12a).

14 II 1158 do 25 III 1158 r. W Studenicy Nemanja mieszkałby od marca 1195 do 8 X 1197 r. – w zaokrągleniu 2 lata. Pobyt w Chilandarze rozpocząłby się między 14 V a 13 VI 1198 r.

8) Styl marcowy i lata liczone arytmetycznie i zaokrąglane w dół. W tym wariantcie 3 lata z przesłanki 15 trwałyby od 25 III 6704 do 13 II 6707 r., więc Nemanja musiałby abdykować w 1195 r. W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 na 6704 [z12]. Według przesłanki 16 Nemanja przyszedł na świat między 14 II 1112 a 13 II 1113 r., natomiast według przesłanek 1-4 i 15 objął rządy między marcem 1157 a marcem 1158 r. Przesłanek 14 lub 16 nie trzeba korygować, tylko jeśli Nemanja urodził się nie wcześniej niż 14 II, a najpóźniej 25 III 1112 r. i został władcą między 14 II 1158 a 25 III 1158 r. W Studenicy Nemanja przebywałby od marca 1195 do 8 X 1197 r. – w zaokrągleniu 2 lata. W Chilandarze zamieszkałby między 14 V a 13 VI 1198 r.

9) Styl wrześniowy i liczone lata kalendarzowe, części roku kalendarzowego większe lub równe połowie zaokrąglane w górę, a mniejsze w dół. W tym wariantcie przesłanki 5 i 15 nie kolidują ze sobą. Nemanja abdykowałby w 1195 r. Idąc dalej, otrzymujemy, że objęcie władzy nastąpiło między 2 III 1158 a 1 III 1159 r., a narodziny między 2 III 1112 a 1 III 1113 r. Na ten sam okres wskazuje przesłanka 16. W Studenicy Nemanja przebywałby od marca 1195 do 8 X 1197 r. – w zaokrągleniu 2 lata. W Chilandarze zamieszkałby między 16 V a 15 VI 1198 r.

10) Styl marcowy i liczone lata kalendarzowe, części roku kalendarzowego większe lub równe połowie zaokrąglane w górę, a mniejsze w dół. W tym wariantcie Nemanja musiałby abdykować w 1196 r. – 3 lata z przesłanki 15 trwałyby od 25 III 6705 do 13 II 6707 r. W tej sytuacji należałoby skorygować datę roczną z przesłanki 5 na 6705 [z13]. Podążając dalej, otrzymujemy, że objęcie władzy nastąpiło między 2/26 IX 1158 a 1/25 IX 1159 r., a narodziny między 2/26 IX 1112 a 1/25 IX 1113 r. Na ten sam okres wskazuje przesłanka 16. W Studenicy Nemanja przebywałby od marca 1196 do 8 X 1197 r. – w zaokrągleniu 2 lata. W Chilandarze zamieszkałby między 16 V a 15 VI 1198 r.

11) Styl wrześniowy i liczenie tylko pełnych lat kalendarzowych (zaokrąglenie w dół). W tym wariantcie 3 lata z przesłanki 15 obejmowałyby lata od 6704 do 6706. Ustąpienie z tronu nastąpiłoby w 1195 r. Z przesłanek 1-4 i 14-15 wynikałoby, że Nemanja został władcą między 1 IX 1155 a 31 VIII 1156 r. oraz że urodził się między 1 IX 1108 a 31 VIII 1109 r. Z drugiej strony zgodnie z przesłanką 16 powinien przyjść na świat między 1 IX 1110 a 31 VIII 1111 r. W celu uzyskania zgodności konieczne staje się skorygowanie przesłanki 14 lub 16 [z14]. Z kolei pobyt w Studenicy obejmowałby 2 lata kalendarzowe od 1 IX 1195 do 31 VIII 1197 r. oraz kilka miesięcy pominiętych przy zaokrągleniu. Osiem miesięcy spędzonych w Chilandarze nie obejmowałoby lutego i maja, w którym to miesiącu Nemanja zamieszkałby w tym monasterze.

12) Styl marcowy i liczenie tylko pełnych lat kalendarzowych (zaokrąglenie w dół). W tym wariantcie warto rozważać tylko rok marcowy rozpoczynający się 25 III, gdyż przy Nowym Roku 1 III według przesłanki 15 abdykacja Nemanji nastąpiłaby w 1194 r., co stoi w jawnej sprzeczności z inskrypcją kotorską. Abdykacja odbyłaby się więc w 1195 r., a datę roczną z przesłanki 5 należałoby skorygować na

6704 [z15]. Według przesłanki 16 Nemanja urodził się między 26 III 1111 a 25 III 1112 r. Dalej otrzymujemy, że Nemanja musiałby zostać władcą 24 lub 25 III 1158 r. Przesłanka 6 koliduje z inskrypcją kotorską, więc trzeba dokonać tu korekty na jeden (\bar{a}) rok [z16]. Do Chilandaru Nemanja przeniósł się między 1 V a 31 V 1198 r.

Co się tyczy przesłanki 10, to związana z nią kwestia nie była powyżej rozpatrywana razem z pozostałymi sprzecznościami, ponieważ nie zależy od przyjętego stylu, a jedynie od sposobu liczenia lat. W wariantach od 1) do 4) sytuacja wyglądałaby następująco: Okres od 2 XI 6706 do 13 II 6707 r. to rok i 4 miesiące. Trzeba zatem założyć albo, że Sawa z niewiadomych względów zaliczył czas podróży ze Studenicy na Atos do okresu, który Nemanja spędził na Atosie, albo że kopista napisał 4 (\bar{a}) zamiast 5 (\bar{e}) miesięcy [z17]. W wariantach od 5) do 8) nieco inaczej: Pobyt Nemanji na Atosie trwał rok i 3 miesiące. W związku z tym nieodzowne jest założenie, że kopista napisał 3 (\bar{r}) zamiast 5 (\bar{e}) miesięcy [z18]. W wariantach 9) i 10) rodziłoby się pytanie: dlaczego Sawa nie zaokrąglił okresu na Atosie do roku, dodając 5 miesięcy? Można założyć, że nie chciał skracać okresu, który, jak zaznaczył, spędził razem z ojcem [z19]. Trzeba bowiem pamiętać, że za pomocą Żywota św. Symeona Sawa budował też własny prestiż. Natomiast w wariantach 11) i 12) powstaje inna trudność – mianowicie od 2 XI 1197 do 13 II 1199 r. nie upłynął nawet jeden pełny rok kalendarzowy. Oznaczałoby to, że Sawa (lub kopista) napisali rok i 5 miesięcy zamiast 14 miesięcy [z20]. Wydaje się niewiarygodne, żeby w jednym zdaniu dodano rok (i to zapisany słownie) i pomyłono jeszcze do tego liczbę miesięcy.

Z powyższej analizy wynika, że w wariantach 1, 2 i 12 trzeba przyjąć po trzy założenia, w wariantach 3, 4, 5, 6, 8, 10 i 11 – po dwa założenia, a najmniej, gdyż tylko po jednym, w wariantach 7 i 9. Co za tym idzie, najprawdopodobniej Sawa chciał przedstawić następującą chronologię wydarzeń:

1. Nemanja urodził się między 14 II a 25 III 1112 albo między 2 III 1112 a 1 III 1113 r.
2. Objął panowanie między 14 II a 25 III 1158 albo między 2 III 1158 a 1 III 1159 r.
3. Został mnichem 25 III 1195 r.
4. Przebywał w Studenicy do 8 X 1197 r.
5. Dotarł na Atos 2 XI 1197 r.
6. Przeniósł się do Chilandaru pomiędzy 14 V a 13 VI 1198 lub między 16 V a 15 VI 1198 r.
7. Zmarł 13 II 1199 r.

IV.

Przystępując do konfrontacji wersji obu autorów, trzeba najpierw wyjaśnić określenia wieku stosowane w żywotach św. Symeona. Z dwóch piętnastowiecznych serbskich rękopisów (jeden jest przechowywany w Berlinie, a drugi w Sofii³⁵) wiadomo, że średniowieczni Słowianie Południowi dzielili życie ludzkie na 7 okresów³⁶. Były to:

³⁵ Drugi zabytek nazwany jest czasem bułgarskim (J. L e ś n y, Studia, s. 134).

³⁶ Б. Сп. Р а д о ј и ч и ћ, „Седам чинова” драме људског живота према Шекспиру и старим српским рукописима, w: тенже, Творци и дела старе српске књижевности,

Określenie cerkiewno-słowiańskie	Tłumaczenie ³⁷	Okres życia wg rękopisu:	
		berlińskiego	sofijskiego
Младѣньць	niemowlę	od narodzin do 4 lat	
Дѣтиць	dziecię	od 5 do 14 lat	
Штрокъ	chłopię	od 15 do 22 lat	
Юноша	młodzieniec	od 23 do 44 lat	
Мужь	mąż	od 45 do 56 lat	od 45 do 57 lat
Старь	człowiek stary	od 57 do 66 lat	od 58 do 68 lat
Старьць	starzec	od 67 lat do śmierci	od 69 lat do śmierci

Jeśli założyć, że powyższe granice okresów wiekowych nie zmieniły się od XIII do XV w. [z21], to Stefan przekazał następujące informacje: Nemanja otrzymał część ojcowizny w wieku 15-22 lat; Głuboczycę oraz godność władcy otrzymał od cesarza Manuela (który panował od 8 IV 1143 do 1180 r.), mając 23-44 lata; popadł w konflikt z braćmi, gdy miał 45-56/57 lat; w początkowej fazie działań związanych z Chilandarem Nemanja miał powyżej 66-68 lat. Z kolei z określeń użytych przez Sawę – o czym jeszcze nie było mowy – wynika, że Nemanję ochrzczono, nim ukończył 4 lata, oraz że w czasie pobytu w Studenicy miał już powyżej 66-68 lat. Trzeba zaznaczyć, że Stefan Nemanjić przy samych narodzinach opisał swojego ojca, używając słowa *штрокъ*, i nie wprowadził innych terminów, opowiadając o obu chrztach. Nie są znane granice znaczeniowe tego słowa, ale wydaje się, że mogło ono oznaczać szeroko rozumiane dzieciństwo. Jeśli więc zestawimy te informacje z wyznaczoną wcześniej datą narodzin Nemanji, otrzymamy, co następuje:

Sawa	Stefan
Nemanja urodził się po 14 II / 2 III 1112, a najpóźniej 25 III 1112 / 1 III 1113 r. Został ochrzczony dwa razy, zanim ukończył 4 lata, czyli do 25 III 1116 / 1 III 1117 r. Objął panowanie między 14 II / 2 III 1158 a 25 III 1158 / 1 III 1159 r. Został mnichem 25 III 1195 r. Przebywał w Studenicy do 8 X 1197 r. Dotarł na Atos 2 XI 1197 r. Przeniósł się do Chilandaru pomiędzy 14/16 V a 13 VI / 15 VI 1198 r. Zmarł 13 II 1199 r.	Nemanja został ochrzczony dwa razy w bliżej nieokreślonym dzieciństwie. Otrzymał część ojcowizny w wieku 15-22 lat, czyli po 14 II / 25 III 1126 r., a najpóźniej 25 III 1134 / 1 III 1135 r. Głuboczycę oraz godność władcy otrzymał po 8 IV 1143 r., mając 23-44 lata, czyli najpóźniej 25 III 1156 / 1 III 1157 r. Popadł w konflikt z braćmi, gdy miał 45-56/57 lat, czyli po 14 II / 2 III 1156 r., najpóźniej 25 III 1168/69 / 1 III 1169/70 r. W początkowej fazie działań związanych z Chilandarem Nemanja miał powyżej 66-68 lat, a więc miało to miejsce po 14 II / 2 III 1178-1180 r.

Титоград 1963, s. 349-352; Ђ. Трифуновић, Узрasti човекова живота, w: tenże, Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Београд 1990, s. 358.

³⁷ Polskie nazwy okresów życia nie są zbyt dokładnym tłumaczeniem słów cerkiewno-słowiańskich – mają za zadanie utrzymać jedynie przejrzystość rozważań.

W powyższym zestawieniu zwraca uwagę, że spośród trzech momentów opisanych przez Stefana (otrzymanie części ojcowizny, otrzymanie godności władcy oraz wstąpienie na tron wielkożupański), z których jeden Sawa mógł mieć na myśli, obliczając lata panowania ojca, najbliższe w czasie jest spotkanie z cesarzem Manuelem i otrzymanie godności władcy³⁸.

Trzeba tu wyjaśnić, że wynikająca z przekazu Sawy datacja początku panowania niemal nigdy nie była łączona z opisanym przez Stefana spotkaniem z cesarzem³⁹, ponieważ historycy – mimo nieposiadania innych, równie bliskich wydarzeniom, a zarazem jednoznacznych, źródeł – nie wierzyli Stefanowi! A dokładniej: nie wierzyli, że Nemanja otrzymał „część ojcowizny” w wieku chłopięcym, z rzadka jedynie starając się tę niewiarę jakoś uzasadnić⁴⁰. Zapewne zakładając, że Sawa, pisząc o objęciu panowania, musiał mieć na myśli początek sprawowania jakiegokolwiek władzy, dokonywali milcząco następującej dedukcji: przekaz luźno podchodzącego do chronologii Stefana kłóci się z informacjami precyzyjnego Sawy, a więc Stefan podał błędną informację. Z tego powodu przyjmowano, że „część ojcowizny” Nemanja otrzymał w 1158/1159 r., a co za tym idzie, spotkanie z cesarzem wiązano z późniejszym okresem, zazwyczaj z 1162/1163 r. Trzeba tu jednak zauważyć, że Sawa był osobą obdarzoną wiedzą i zmysłem prawniczym. Z powodzeniem odnajdował się tak w dyplomacji, jak w prawie cerkiewnym. Gdy ma się to na uwadze, prawdopodobne staje się, że Sawa chciał wskazać początek panowania ojca w rozumieniu prawnym. A w świetle prawa władcą niewątpliwie był wielki żupan. Nic natomiast nie wskazuje, by poszczególni żupani też posiadali taki status. Kariera Nemanji była jednak nietypowa – zmiana jego statusu nastąpiła, gdy otrzymał w lenno Głuboczycę (został wasalem cesarskim tak samo, jak wielki żupan) i otrzymał godność władcy⁴¹. Pozwala to przypuszczać, że Sawa pisał właśnie o tym wydarzeniu, a nie o otrzymaniu „części ojcowizny” czy o wstąpieniu na tron wielkożupański. W tym miejscu należy postawić pytanie: czy są jakieś argumenty przeciwko łączeniu początku panowania wskazanego przez Sawę ze spotkaniem z cesarzem opisanym przez Stefana? Jest jeden. Najlepsze bizantyńskie źródło dotyczące tego okresu, czyli *Epitoma* Jana Kinnama (ani żadne inne źródło) nie wspomina o jakimkolwiek pobycie cesarza

³⁸ W czasie gdy zbierałem materiały do niniejszej pracy, w której miałem zamiar zwrócić uwagę na bliskie sąsiedztwo chronologiczne tych dwóch wydarzeń, zauważył je niezależnie С. П и р и в а т р и ћ, Манојло I, s. 108.

³⁹ Wyjątki były tylko trzy: П. П о п о в и ћ, О хронологији, s. 81 (który połączenie takie dopuścił jako jedną z możliwości); Р. Н о в а к о в и ћ, Кад се родио, s. 183; С. П и р и в а т р и ћ, Прилог хронологији, s. 127 n.

⁴⁰ J. L e ś n y, *Studia*, s. 132, 166, przyp. 32, uznał, że: „Większej wagi nie należy przywiązywać do określeń wiekowych Nemanji –, [gdyż] są mało precyzyjnymi pojęciami oznaczającymi dość szeroki przedział wiekowy”. Z niezrozumiałych powodów autor ten operował w swojej rozprawie głównie łacińskimi odpowiednikami słów cerkiewnosłowiańskich. Z kolei Ž. Andrejić (który jednak opowiedział się za otrzymaniem przez Nemanję „części ojcowizny” pod koniec lat dwudziestych XII w.) przyjął, że określenia wieku w dziele Stefana wskazują jedynie etapy w rozwoju kariery politycznej Nemanji (Ж. А н д р е ј и ћ, О пореклу великог жупана Стефана Немање, Братство 14, 2010, s. 33, 35-36).

⁴¹ Jako pierwszy zwrócił na to uwagę V. Ćorović, o czym zob. П. П о п о в и ћ, О хронологији, s. 81.

Manuela w okolicach Niszu pomiędzy 1155 a 1162 r. Argument ten ma jednak dwa słabe punkty – po pierwsze w kronice Kinnama mógł nie zostać opisany któryś z pobytów cesarskich w tych okolicach, do naszych czasów dotrwało bowiem tylko streszczenie utworu, albo też autor nigdy nie ukończył prac nad ostateczną wersją dzieła⁴²; po drugie zaś – nie wiadomo, co cesarz robił i gdzie przebywał w okresie od zimy 1155/1156 do jesieni 1158 r.⁴³ Wskazane wątpliwości co do kompletności danych źródłowych są wystarczające, aby dopuścić możliwość, że w 1158 r. cesarz Manuel dotarł w okolice Niszu, gdzie nadał Nemanji Gluboczycę i godność władcy. W przeciwnym razie racjonalne wydaje się założenie, że Sawa źle umiejscowił w czasie początek panowania ojca i w rzeczywistości rozpoczęło się ono kilka lat wcześniej, najprawdopodobniej w 1155 r. [z22]⁴⁴.

Muszę się jeszcze odnieść do odrzucania przez kilku znamienitych badaczy serbskiego średniowiecza daty narodzin Nemanji, wynikającej z danych pochodzących od Sawy. Trzeba ująć sprawę wprost – przesuwanie narodzin Nemanji na lata dwudzieste lub trzydzieste XII w. na podstawie spekulacji dotyczących jego pochodzenia, a dokładniej – tożsamości jego ojca, jest błędne metodologicznie. Nie da się bowiem wykazać, że ojcem Stefana byli Urosz II, Desa⁴⁵, a nawet Zavida (postrzegany jako syn Urosza I)⁴⁶. Dane chronologiczne przekazane przez Sawę jasno pokazują, że ojca Nemanji należy szukać w pokoleniu Stefana Vukana i Urosza I (przy czym tego akurat można w ogóle z grona potencjalnych ojców wykluczyć⁴⁷), a nie jedno pokolenie później⁴⁸. Przywilej fundacyjny Chilandaru wystawiony przez Nemanję, w którym widnieje stwierdzenie, że Bóg dał władzę nad Serbią jego pradziadom i dziadom⁴⁹, nie może skłaniać do odrzucenia (tak wyjątkowych w średniowiecznych hagiografiach) szczegółowych danych chronologicznych, jakie zawarł w swym dziele Sawa. Zwrot „pradziadom i dziadom” może być po pierwsze zwykłą formułą wskazującą na prawa dziedziczne⁵⁰, a nawet jeśli tak nie jest, to mówi on, że rodzinie Nemanji

⁴² O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*. Zarys, Wrocław 2007, s. 206. W kronice brakuje wielu fragmentów, do których wzmianki w innych partiach tekstu odsyłają, co przeanalizował już C. Neumann, *Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert*, Leipzig 1888, s. 80 (cytuję za: J. Кал ић, *Рашки велики жупан Урош II*, ЗРВИ 12, 1970, s. 34, przyp. 50).

⁴³ С. Пириватрић, *Манојло I*, s. 106.

⁴⁴ Tamże, s. 104-108.

⁴⁵ Wady uznania któregoś z synów Urosza I za ojca Nemanji znakomicie przedstawił Б. Рад ојков ић, *Хронологија живота и владања Стевана Немање*, Глас Српске академије наука 203, 1951, s. 136-141.

⁴⁶ Pogląd J. Lešnego, Stefan Zavida syn Urosza I ojcem Stefana Nemanji, *Roczniki Historyczne* 54, 1988, s. 63-74, pozostaje hipotezą, na którą brak dowodów.

⁴⁷ Д. Анастасијевић, *Отац Немањин*, Београд 1914, s. 11-13.

⁴⁸ Szerzej na temat pochodzenia Nemanji: B. Szeffiński, *Kilka uwag na rzecz rehabilitacji zapomnianej filiacji Stefana Nemanji* (w druku).

⁴⁹ Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрлић, И. Брајовић, *Хиландарска оснивачка повеља светог Симеона и светог Саве*, w: *Осам векова Студенице*. Зборник радова, Београд 1986, s. 54.

⁵⁰ Т. Живковић, *Синови Завидини*, Зборник Матице српске за историју 73, 2006, s. 17.

przysługiwały prawa do Serbii już w pokoleniach dziada i pradziada Nemanji, a nie że jego pradziad po mieczu był wielkim żupanem.

Podsumowując, za najbardziej prawdopodobny, gdyż wymagający najmniejszej liczby założeń, uznać należy następujący scenariusz wydarzeń: Stefan Nemanja urodził się po 14 II / 2 III 1112, a najpóźniej 25 III 1112 / 1 III 1113 r. Został ochrzczony dwa razy, powtórnie, gdy miał nie więcej niż 4 lata, czyli przed 25 III 1116 / 1 III 1117 r. Część ojcowizny otrzymał po 14 I / 2 III 1126, a najpóźniej 25 III 1134 / 1 III 1135 r. Głęboczycę oraz godność władcy otrzymał na pewno po 8 IV 1143 r., przy czym najbardziej prawdopodobny jest 1155 lub 1158 r. Popadł w konflikt z braćmi i został wielkim żupanem najwcześniej w 1165, a najpóźniej w 1168 r. Został mnichem 25 III 1195, przebywał w Studenicy do 8 X 1197, dotarł na Atos 2 XI 1197, a przeniósł się do Chilandaru pomiędzy 14/16 V a 13/15 VI 1198 r. Zmarł 13 II 1199 r.

Lebensstationen des Stephan Nemanja: Ein Ordnungsversuch

Zusammenfassung

Der Lebenslauf und die Herrschaft des serbischen Großžupans Stephan Nemanja gehört zu den nicht endenden Problemen der serbischen Historiographie. Die in der bisherigen Forschung erfolgte qualitative Analyse der Quellen erwies sich als ein unvollkommenes Mittel, da sie die vielen Forscher zu gegensätzlichen Ergebnissen führte. Damit ist es nun an der Zeit, sich der quantitativen Analyse zu bedienen, bei der jede Angabe, die in den Quellen vorkommt, als eine eigene Einheit behandelt wird. Durch den Einsatz dieser Methode läßt sich die Art der Jahreszählung feststellen, die sein Sohn und Hagiograph Sava Nemanjic anwandte. Dies wiederum führt in Verbindung mit den Angaben aus anderen zeitnahen Quellen zu neuen Ergebnissen, die sich folgendermaßen darstellen:

Geboren ist Nemanja nach dem 14. Februar / 2. März 1112, spätestens am 25. März 1112 / 1. März 1113. Er wurde zwei Mal getauft, das zweite Mal als er nicht mehr als vier Jahre zählte, also vor dem 25. März 1116 / 1. März 1117. Er empfing einen Teil des väterlichen Erbes nach dem 14. Februar / 2. März 1126, auf jeden Fall vor dem 25. März 1134 / 1. März 1135. Die Herrschaft über Globočica und damit die Stellung eines Fürsten erlangte er in jedem Fall nach dem 8. April 1143, höchstwahrscheinlich 1155 oder 1158. Er geriet in einen Konflikt mit seinen Brüdern und wurde frühestens 1165, spätestens 1168 Großžupan. Mönch ist er am 25. März 1195 geworden. Im Kloster Studenica blieb er bis zum 8. Oktober 1197, und bis zum 2. November 1197 gelangte er auf den Berg Athos. Er zog sich schließlich zwischen dem 14./16. Mai und 13./15. Juni 1198 in das Kloster Hilandar zurück.

Übersetzt von Waldemar Könighaus

Chronology of Stefan Nemanja's life: an attempt at settling things down

Abstract

The paper analyses all information concerning the chronology of the life of grand *župan* Stefan Nemanja from the sources close to the events, with special attention paid to the data included in the works written by his sons Stefan and Sava. The question has been a matter of

controversy and scholarly discussion for over 130 years. Because the qualitative analysis used so far proved unreliable, the author decided to apply quantitative analysis, which has not been considered until now. This method allows to discover the way years were calculated by Sava, and this forms the basis of further modifications.

Translated by Rafał T. Prinke